

Maqolaning maqsadi — raqamli muhitda o'smir identitet shakllanishini o'rganishga mo'ljallangan nazariy modellarni tizimlashtirish va ularga metodologik baho berishdir. Maqolaning vazifalari: (1) raqamli identitet tushunchasini psixologik jihatdan aniqlash; (2) mavjud nazariy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish; (3) tadqiqot metodologiyasining kuchli va zaif tomonlarini baholash; (4) O'zbekiston o'smirlariga tatbiq etish imkoniyatlarini ko'rsatish.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosini sistemli yondashuv, qiyosiy tahlil va nazariy sintez tashkil etadi. Manbalar sifatida 1968–2024 yillar oralig'ida chop etilgan 40 dan ortiq ilmiy manba, jumladan monografiyalar, xalqaro jurnallardagi maqolalar, meta-tahlillar va tematik sharhlar tanlandi. Manbalar Google Scholar, PsycINFO va ResearchGate bazalaridan izlandi; qidiruv so'zlari sifatida «digital identity», «adolescent online identity», «social media and self-concept», «raqamli identitet o'smir» va shunga o'xshash atamalar ishlatildi.

Tahlil uch bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda raqamli identitetga oid asosiy nazariy modellar aniqlanib, ularning konseptual asoslari o'rganildi; ikkinchi bosqichda har bir nazariyaning metodologik ustuvorliklari va cheklovlari baholandi; uchinchi bosqichda natijalar sintezlanib, O'zbekiston o'smirlariga nisbatan qo'llanilish imkoniyatlari muhokama qilindi.

Maqolada foydalanilgan asosiy metodologik tamoyillar: nazariy-empirik muvofiqlik, madaniy kontekstni hisobga olish va tadqiqot etikasiga rioya qilish. Shu bilan birga, maqola asosan nazariy-tahliliy xarakter kasb etib, empirik ma'lumotlarni bevosita jamlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan.

NATIJALAR

1. Raqamli identitet tushunchasining psixologik mazmuni

Raqamli identitet (digital identity) shaxsning onlayn muhitda o'zini ifodalashi, boshqalar tomonidan qanday qabul qilinishi va o'zi haqida shakllantirgan raqamli obrazi majmuidir (Floridi, 2011). Bu tushuncha an'anaviy identitet tushunchasidan farqli ravishda bir nechta o'ziga xos xususiyatga ega: ko'rinmas auditoriya (invisible audience) oldida o'z-taqdimot imkoniyati, doimiylik (persistence) — ya'ni onlayn kontentning uzoq muddatda saqlanishi, va replikatsiya — bir xil kontent ko'plab platformalarda tarqalishi.

Psixolog Sherry Turkle (1995) internet muhitini identitetni «o'ynash» uchun «simulyatsiya maydoni» sifatida tavsiflagan. Uning fikricha, onlayn muhit o'smirlarga haqiqiy hayotda sinab ko'rib bo'lmaydigan identitet variantlarini xavfsiz sharoitda sinovdan o'tkazish imkonini beradi. Biroq keyingi tadqiqotlar bu qarashni bir tomonlama deb tanqid qilib, raqamli identitetning nafaqat erkinlik, balki ijtimoiy bosim va taqqoslash mexanizmlari orqali cheklash vositasiga aylanishi mumkinligini ko'rsatdi (Twenge, 2017).

2. Asosiy nazariy modellarning qiyosiy tahlili

Eriksonning psixosotsiyal modeli (1968) raqamli kontekstga tatbiq etilganda «moratoriy» tushunchasi yangi ma'no kasb etadi: onlayn platforma o'smir uchun o'z identitetini sinab ko'rishning kengaytirilgan maydoni bo'lib xizmat qiladi. Marcianing

identitet holatlari nazariyasini (1966) raqamli muhitda qo'llaganda esa «moratoriy holati»dagi o'smirlar ijtimoiy tarmoqlarda ko'proq faollik ko'rsatishi va turli onlayn identitetlarni sinovdan o'tkazishi aniqlangan (Smahel & Machovcova, 2006).

Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi (1986) raqamli muhitda o'z-samaradorlik (self-efficacy) va kuzatib o'rganish (observational learning) mexanizmlarini tushuntirish uchun qo'llanilmoqda. Onlayn muhitda o'smirlar tengdoshlarining profil sahifalarini, xatti-harakatlarini va ularga kelayotgan ijtimoiy reaksiyalarni kuzatib, o'z xulq-atvorlarini tartibga soladilar. Bu jarayon raqamli kompetentsiyaning shakllanishida va o'z-o'ziga baho berish tizimida muhim rol o'ynaydi.

Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi (1979) raqamli muhitni alohida «texno-tizim» sifatida qarab, uni mavjud mikro-, mezo- va makrotizimlar bilan o'zaro bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Raqamli muhit bu tizimda o'ziga xos o'rin egallaydi: u oila va maktab kabi mikrotizimlar bilan chambarchas aloqada bo'lib, ularning ta'sirini kuchaytirishi ham, zaiflashtirishi ham mumkin.

Postmodern yondashuv nuqtai nazaridan (Gergen, 1991; Turkle, 1995) raqamli identitet «suyuq» (liquid) xarakter kasb etadi — ya'ni u kontekstga qarab o'zgaruvchan va ko'p qirrali. Bu yondashuv an'anaviy «yagona va barqaror identitet» modelidan chetlashib, identitetni turli vaziyatlarda kiyib-yechiladigan «niqoblar» to'plami sifatida talqin qiladi. Zamonaviy o'smir uchun bu ayniqsa dolzarb: u har xil platformalarda har xil qirralarini namoyon etishi mumkin.

3. Raqamli identitetni o'rganishning metodologik usullari

Raqamli identitetni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar orasida onlayn kuzatish (netnography), profil tahlili (profile analysis), o'z-hisobot so'rovnomalari (self-report questionnaires), va chuqur intervyu (in-depth interview) alohida o'rin egallaydi. Netnografiya — raqamli etnografiya — onlayn muloqot va xatti-harakatlarni tabiiy muhitda kuzatishga asoslanadi (Kozinets, 2010). Ushbu metod o'smirlarning «haqiqiy» onlayn xatti-harakatlarini bevosita ko'rish imkonini beradi.

Miqdoriy metodlar orasida eng ko'p qo'llanilganlaridan biri — Erik Erikson modeliga asoslangan «Ego Identity Process Questionnaire» (Balistreri et al., 1995) so'rovnomasi bo'lib, u raqamli kontekstga moslashtirilgan versiyalarda ham ishlatilmoqda. Sifatiiy metodlar — xususan, narrativ tahlil — o'smirning raqamli identitetini o'z so'zlari bilan qanday ifodalashini o'rganishda qimmatli manba hisoblanadi.

Metodologik muammo sifatida tadqiqot etikasira doir masalalar alohida e'tiborni talab qiladi: o'smirlar — voyaga yetmaganlar sifatida — maxsus himoyani talab qiladi. Onlayn ma'lumotlarni to'plashda ota-onaning roziligi, ma'lumotlarning maxfiyligi va tadqiqotchining mas'uliyati masalalari etarlicha hal qilinmagan holatda qolmoqda.

4. O'zbekiston kontekstida raqamli identitet: o'ziga xos xususiyatlar

O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 2023-yilga kelib 22 million kishidan oshdi, ularning katta qismini yoshlar tashkil etadi. Ijtimoiy tarmoqlar — xususan, Telegram, Instagram va TikTok — o'smirlarning kundalik hayotida muhim o'rin egallagan. Biroq mahalliy kontekstda an'anaviy kollektivist qadriyatlar va raqamli

individualizm o'rtasidagi ziddiyat o'ziga xos identitet inqirozlarini yuzaga keltirishi mumkin.

Mahalliy tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'zbek o'smirlarining onlayn xatti-harakati G'arb tengdoshlaridan sezilarli farq qiladi: ular ijtimoiy tarmoqlarda ko'proq oilaviy va diniy qadriyatlarni namoyon etishga, tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlarni saqlashga intiladi. Shu bilan birga, onlayn muhitda «ikki yuzlama» identitet — ya'ni oilaviy muhitda bir, onlayn muhitda boshqacha xulq — kuzatilishi ham mahalliy tadqiqotchiler tomonidan qayd etilgan.

MUHOKAMA

Ko'rib chiqilgan nazariy modellarning har biri raqamli muhitda identitet shakllanishini o'rganishga o'ziga xos hissa qo'shadi. Erikson-Marcia psixosotsiyal modeli identitetning rivojlanish dinamikasini tushuntirish uchun kuchli asos bo'lib qolmoqda, biroq raqamli muhitning tezkor va ko'p qatlamli xususiyatlarini hisobga olishda cheklovlarga ega. Postmodern «suyuq identitet» yondashuvi esa raqamli muhitdagi ko'p qirralilik va o'zgaruvchanlikni yaxshiroq aks ettiradi, lekin uning empirik sinovdan o'tkazilishi murakkabligicha qolmoqda.

Metodologik jihatdan eng muhim muammo — tadqiqot natijalarining ekologik validligi. Ko'plab tadqiqotlar laboratoriya sharoitida yoki so'rovnoma orqali olib borilgan bo'lib, ular o'smirning haqiqiy onlayn xatti-harakatini to'liq aks ettira olmaydi. Netnografiya va mobil etnografiya kabi yangi metodlar bu bo'shliqni qisman to'ldirsada, etika va maxfiylik muammolari hali to'liq hal qilinmagan.

O'zbekiston kontekstida raqamli identitetni o'rganishda madaniy validatsiyalash masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. G'arb nazariyalari va metodlarini o'zgartirishsiz mahalliy kontekstga tatbiq etish noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun mahalliy psixologlar uchun prioritet vazifa — mavjud modellarni mahalliy madaniy, lingvistik va ijtimoiy sharoitlarga moslashtirgan holda sinash va zarur bo'lsa, yangi mahalliy modellar ishlab chiqishdir.

Amaliy ahamiyati nuqtai nazaridan ushbu sohadagi tadqiqotlar maktab psixologlari, pedagoglar va ota-onalar uchun muhim yo'nalishlar beradi. O'smirlarning raqamli identitetini tushunish ularning onlayn xavfsizligini ta'minlash, ijobiy o'z-konseptsiasini rivojlantirish va raqamli ko'nikmalarini shakllantirish uchun zarur asos hisoblanadi.

XULOSA

Raqamli muhitda o'smir identitet shakllanishining nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu soha psixologiya fanining eng dinamik va tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. Klassik psixosotsiyal, ijtimoiy-kognitiv va ekologik nazariyalar raqamli kontekstda yangilanib, yangi tushunchalar bilan boyitilib kelmoqda.

Metodologik jihatdan raqamli identitetni o'rganishda miqdoriy va sifatiy metodlarning kombinatsiyasi, shuningdek, madaniy kontekstga sezgirlik zarur. O'zbekiston sharoitida bu sohadagi tadqiqotlar hali kam rivojlangan bo'lib, mahalliy empirik ma'lumotlar yig'ish, mahalliy sharoitga moslashtirilgan metodologiyalar ishlab chiqish eng muhim vazifalar sifatida turibdi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalishlar: O'zbekiston o'smirlarining onlayn identitet shakllanishini longitudinal (uzoq muddatli) o'rganish; an'anaviy qadriyatlar va raqamli identitet o'rtasidagi munosabatni empirik tahlil qilish; maktab psixologlari uchun raqamli identitetni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan amaliy dasturlar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR

1. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. “T.Lirining so‘rovnomasi” “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” metodologiyasi asosida o‘smirlar o‘rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish”. Library Progress International 44.3 (2024): 16399-16407.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAj&citation_for_view=sZY1_zEAAAj:4JMBOYKVnBMC
2. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYO'TI YO'LLARINI OLDINI OLIH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. Zamonaviy fan va tadqiqotlar , 3 (6).
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAj&citation_for_view=sZY1_zEAAAj:R3hNpaxXUhUC
3. Mamayusupova I. TA'LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo‘q. 3. – 550-556-betlar.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAj&citation_for_view=sZY1_zEAAAj:e5wmG9Sq2KIC
4. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. “O‘RTA TA‘LIM MAKTABDA FIZIKA O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA‘SIRI”. Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAj&citation_for_view=sZY1_zEAAAj:TQgYirikUcIC
5. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O ‘SPIRIN YOSHLARGA BO ‘LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLIHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – C. 479-486.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAj&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAj:Qo2XoVZTnwC
6. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. “PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI”. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAj&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAj:HDshCWvjkbEC
7. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O‘RTA TA‘LIM MAKTABDA FIZIKA FANINI O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN

FOYDALANISHNING TA'SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo'q. 5. – 851-856-

https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:3fE2CSJrl

8. Мамаюсупова, И. Х. (2025). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ПОДРОСТКОВ С ТРУДНЫМ ВОСПИТАНИЕМ. *Advances in Science and Education*, 1(11), 52-55.

<https://science-education.uz/index.php/journal/article/view/220>

9. Khamidovna, M. I. (2024). "T. Leary's Questionnaire" Diagnosis of Interpersonal Relationships" Study of the Socio-Psychological Characteristics of Conflicts among Adolescents Based on the Methodology. *Library of Progress-Library Science, Information Technology & Computer*, 44(3).

<https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&hl=ru&q=related:2ykgpys-FxsJ:scholar.google.com/>

